

5. Гузев І. В. Метод, методика, методологія в зоотехнії: еволюційно-когнітивний аспект / І. В. Гузев, І. С. Бородай // Методологія наукових досліджень з питань селекції, генетики та біотехнології у тваринництві: матер. наук.-теор. конф. – К. : Аграрна наука, 2010. – С. 12-14.
6. Овсянников А. И. Основы опытного дела в животноводстве / А. И. Овсянников. – М. : Колос, 1976. – 303 с.
7. Фаренік С. Логіка і методологія наукового дослідження. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 337 с.
8. Розвиток методології селекції тварин та збереження біорізноманіття у працях вітчизняних вчених / Ю. Ф. Мельник, М. В. Зубець, С. Ю. Рубан та ін. // Методологія наукових досліджень з питань селекції, генетики та біотехнології у тваринництві : матер. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті академіка В. П. Бурката. – К. : Аграрна наука, 2010. – С. 5-11.

БОРОДАЙ І. С. Генезис методологических основ отечественной зоотехнии

Освещены специфика и когнитивные возможности методологического инструментария зоотехнической науки. Обосновано, что его усовершенствование сопровождалось качественно новым преобразованием теоретических основ зоотехнии, ее переходом на более высокий этап развития. Раскрыты современные методологические ориентиры зоотехнической науки в Украине.

Ключевые слова: методология научного исследования, зоотехническая наука.

BORODAY I. S. The genesis of methodological bases of domestic zootechnics

Specificity and cognitive possibilities of methodological toolkit of zootechnic science were shined. It is proved that its improvement was accompanied by qualitatively new transformation of theoretical bases zootechnics, its transition to higher stage of development. Modern methodological reference points of zootechnic science in Ukraine were opened.

Keywords: methodology of scientific research, zootechnic science.

Курбатська О. І.

Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ
ЗООТЕХНІЇ ЯК СКЛАДОВА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОФЕСОРА Ф. Ф. ЕЙСНЕРА**

Узагальнено основні напрями репрезентаційної та популяризаційної діяльності доктора сільськогосподарських наук, професора Ф. Ф. Ейснера. Запропоновано оцінку даної складової наукового доробку вченого у контексті розвитку вітчизняної зоотехнічної науки.

Ключові слова: зоотехнічна наука, тваринництво, порода сільськогосподарських тварин.

У становлення та розвиток наукових основ вітчизняного тваринництва 40–80-х років минулого століття суттєвий внесок зробив доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна, заслужений діяч науки і техніки УРСР Федір Федорович Ейснер (1916–1986). Заслугою вченого є не лише розробка теоретичних та методологічних основ племінної справи, а й репрезентація та популяризація надбань вітчизняної зоотехнічної науки. Дослідженню цієї складової творчого доробку Ф. Ф. Ейснера слід приділяти особливу увагу, оскільки об'єктивно й неупереджене відтворення дійсної

історії України, вивчення раніше замовчуваних або не достатньо вивчених тем сприятиме репрезентації її наукового потенціалу, актуалізації наукових здобутків вітчизняних вчених у такій важливій галузі, як тваринництво.

Дослідниками наукової творчості Ф. Ф. Ейснера узагальнено його окремі теоретичні напрацювання, зроблено оцінку практичного внеску у розвиток племінної справи, однак до цього часу належної уваги не приділено вивченню його здобутків як популяризатора вітчизняної зоотехнії [1, 2, 3]. На думку автора, дослідження цієї невід'ємної складової його життєдіяльності сприятиме проведенню цілісного науково-історичного аналізу формування особистості вченого, позиціонуватиме його внесок у становлення та розвиток засад зоотехнічної науки під якісно новим кутом зору. З огляду на це, при проведенні даного дослідження окреслені завдання висувалися на перший план.

За результатами дослідження популяризації наукових здобутків у галузі тваринництва, перш за все, сприяла редакційно-публіцистична діяльність Ф. Ф. Ейснера, що полягала у підготовці міжвідомчих наукових тематичних збірників, підручників, монографій, державних племінних книг і каталогів, а також рекламно-інформаційних видань, які висвітлювали напрацювання окремих науково-дослідних установ та особистостей з найбільш актуальних питань розведення та селекції, годівлі й утримання сільськогосподарських тварин.

Особливе значення він приділяв учбовій літературі, усвідомлюючи важливість даного напрямку для підготовки зоотехніків вищої кваліфікації, здатних забезпечити інтенсивний розвиток галузі тваринництва. У системі вищої зоотехнічної освіти важливе місце посіли такі підручники, підготовлені Ф. Ф. Ейснером у співавторстві, як "Велика рогата худоба" (1951, 1952, 1953), "Зоомінімум" (1951, 1952), кожен із яких витримав кілька перевидань.

Репрезентації здобутків вітчизняної зоотехнії сприяла низка монографій, підготовлених вченим. Зокрема, "Оценка быков по качеству потомства" (1963), "Как составить план племенной работы с крупным рогатым скотом" (1969), "Теория и практика племенного дела в скотоводстве" (1981), "Племенная работа с молочным скотом" (1986), які висвітлюють найбільш актуальні питання племінної справи і є взірцем підготовки подібної літератури [7-10].

Учений доклав зусиль до підготовки ряду довідково-інформаційних видань, присвячених становленню та розвитку племінної справи в УРСР, популяризації досягнень українських вчених з селекції та розведення сільськогосподарських тварин. Зважаючи на їх актуальність та своєчасність, окремі з них були кілька разів перевидані, переведені російською мовою. Це, насамперед, "Довідник з племінної справи" (1972, 1978), "Справочник по племенному делу" (1972) та ін.

Ряд наукових праць Федір Федорович присвятив становленню та розвитку нової для України галузі – спеціалізованого м'ясного скотарства, виведенню перших вітчизняних порід м'ясного напрямку продуктивності. Він обґрунтував її переваги, економічну ефективність та рентабельність у системі сільського господарства УРСР. Звертають на себе увагу, передусім, такі його праці, як “Спеціалізоване м'ясне скотарство на Україні” (1980), “Развитие мясного скотоводства в Украинской ССР” (1979).

Здобутки українських вчених у розведенні порід великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності вигідно позиціонує монографія “Молочне скотарство” (1988), у якій наведено детальну характеристику порід, що отримали найбільше поширення в УРСР, узагальнено основні напрями племінної роботи з ними. Ученим висвітлено сучасні програми селекційно-генетичного вдосконалення вітчизняної худоби, що ґрунтуються на залученні генетичного потенціалу кращих молочних порід зарубіжної селекції.

До цього часу не втратили свого значення наукові праці Ф. Ф. Ейснера, присвячені узагальненню досвіду племінної роботи з окремими породами. Зокрема, популяризації досягнень вітчизняних вчених у селекційно-генетичному вдосконаленні чорно-рябої худоби, характеристиці кращих ліній, родин та племінних тварин цієї породи слугують його наукові праці: “Черно-пестрый скот Украины и перспективы его улучшения” (1969), “Черно-пестрый скот и перспективы его разведения на Украине” (1971) та ін.

Федір Федорович широко популяризував зоотехнічний метод – штучне осіменіння сільськогосподарських тварин, пріоритет у розробці якого належав вітчизняним вченим. Його запровадження розглядав як основну передумову становлення великомасштабної селекції у тваринництві, що дає змогу інтенсивно використовувати найбільш цінних плідників і на цій основі поліпшувати значні масиви худоби. Цьому питанню присвячено монографії вченого “Штучне осіменіння і його значення в розведенні сільськогосподарських тварин” (1957), “Штучне осіменіння сільськогосподарських тварин з основами племінної справи” (1960), написані ним у співавторстві.

Значний пласт наукових праць вченого присвячено популяризації здобутків провідного галузевого науково-дослідного закладу, з яким була пов'язана його майже 50-річна діяльність, – Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР. Федір Федорович узагальнює основні напрями наукової та виробничої діяльності цього закладу, дає оцінку внеску його колективу в розвиток зоотехнії. Звертають на себе увагу такі праці вченого: “В Інституті тваринництва” (1956), “Научно-исследовательский институт животноводства Лесостепи и Полесья Украинской ССР: краткие итоги работы за последние годы” (1957), “Основные итоги работы Института к сороковой годовщине Великой Октябрьской социалистической революции”

(1958) та ін.

Ф. Ф. Ейснер був співавтором ряду каталогів бугаїв-плідників, а також державних племінних книг, у яких популяризував досягнення українських вчених у створенні високопродуктивних порід, типів, ліній, окремих племінних тварин. Це “Каталог быков-производителей, используемых на станции искусственного осеменения при опытно-хозяйстве” (1959), “Быки-производители белоголовой украинской породы” (1960), “Быки-производители красной степной породы” (1960), “Быки-производители серой украинской породы” (1960), “Государственная племенная книга крупного рогатого скота симментальской породы” (1974) та ін.

Значний внесок зробив як член редакційної колегії республіканського міжвідомчого наукового тематичного збірника “Молочно-м’ясне скотарство” та “Науково-технічного бюлетеня”, започаткованих відповідно в 1965 та 1932 роках на базі Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР. Вони містили статті з питань селекції та генетики, годівлі й утримання сільськогосподарських тварин, а також кормовиробництва, організації й економіки, переробки продукції тваринництва. Ф. Ф. Ейснер доклав максимум зусиль для того, щоб у цих виданнях з’являлися лише найбільш актуальні статті, результати яких носили достовірний характер [4].

Популяризації здобутків вітчизняної зоотехнії сприяла науково-методична діяльність вченого. Як член методичної комісії Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР, він брав активну участь у розробленні, апробації та запровадженні методик та методичних рекомендацій вчених інституту. Сприяв посиленню науково-методичної допомоги дослідним станціям та господарствам, що знаходилися у підпорядкуванні інституту. Наголошував, що інститут та дослідні станції повинні проводити дослідження за єдиними методиками. Саме він висунув пропозицію щодо призначення відповідальних осіб серед провідних вчених інституту для надання методичної допомоги кожному підзвітному господарству та дослідній станції, контролю за виконанням основних положень методик та рекомендацій [5].

Усвідомлюючи першочерговість науково-методичного забезпечення галузі, вчений особисто або у співавторстві розробив та запровадив низку методик та методичних рекомендацій, що набули значення керівництв у вирішенні найбільш актуальних питань племінної справи. Зокрема, за редакцією вченого вийшли “Методики исследований в животноводстве” (1965), у яких вчені Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР виклали свої принципи підходи до розведення та селекції, годівлі й утримання сільськогосподарських тварин.

Донині не втратили практичного значення такі методичні настанови вченого: “Методические рекомендации по разработке программ селекции

крупного рогатого скота” (1979) “Методические рекомендации по оценке селекционно-генетической ситуации в заводском стаде” (1980), “Методические рекомендации по технологии выращивания ремонтных телок мясного направления продуктивности в хозяйствах-репродукторах” (1982) та ін.

Публікації Ф. Ф. Ейснера також сприяють репрезентації наукової діяльності окремих вітчизняних вчених, оцінці їх дійсного внеску у розвиток наукових основ тваринництва. Так, у своїй статті “Вклад ученых животноводов” (1957) він узагальнює здобутки колективу Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР. Ряд статей підготовлює до ювілейних дат відомих учених у галузі тваринництва: Н. С. Колишкіної, О. С. Всяких, М. О. Староверова та ін.

З метою популяризації зоотехнічних знань важливе значення приділяли проведенню курсів, семінарів, лекцій, днів інформації. Так, на базі Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР систематично проводилися курси майстрів машинного доїння, інструкторів і техніків штучного осіменіння, майстрів з обслуговування сушильних агрегатів та ін. Федора Федоровича призначають керівником курсів зоотехніків-селекціонерів. Він розробляє календарний план та тематику занять, здійснює підбір лекторів, бере безпосередню участь у читанні лекцій [6].

Репрезентації та популяризації здобутків інституту сприяла діяльність Федора Федоровича як заступника голови Спеціалізованої вченої ради. Варто відмітити, що в інституті проводили захист за трьома спеціальностями: 03.00.13 – фізіологія людини і тварин; 06.02.01 – розведення і селекція тварин; спеціальна зоотехнія; 06.02.04 – технологія виробництва продуктів тваринництва. Уже на першому етапі проведення дисертаційних досліджень члени спецради, зокрема Ф. Ф. Ейснер, належну увагу відводили тому, щоб усі дисертації мали прямий зв'язок із відповідними державними координаційними планами [3].

Ф. Ф. Ейснер брав активну участь в організації та проведенні сільськогосподарських виставок, які давали змогу унаочнено продемонструвати селекційні досягнення українських учених у тваринництві, показати весь спектр розвитку цієї галузі, характерний для певних області, регіону, країни. Вчений сприяв вибору експонатів для показу, неодноразово обирався експертом з оцінки племінних тварин на виставках [6].

Федір Федорович доклав зусиль до становлення музею тваринництва України, відкритого на базі Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР. Це був єдиний у своєму роді музей, де були представлені в широкому спектрі унікальні родовідні дерева походження свійських тварин; зібрано портретну галерею корифеїв зоотехнії та провідних учених, їх наукові праці, деякі особисті речі, а також зразки

продукції тваринництва. Загальна площа музею складає 450 м, у ньому розміщено понад 2000 експонатів. У музеї представлено історію усіх галузей тваринництва України від найдавніших часів до сьогодення, внесок у науку та практику видатних учених, окремих наукових установ, кращих виробничників. Ф. Ф. Ейснер був першим головою ради музею, одним із розробників його тематично-експозиційного плану.

Таким чином, невід'ємною складовою наукової діяльності Ф. Ф. Ейснера є репрезентація та популяризація здобутків вітчизняної зоотехнії. Виділилися такі напрями репрезентаційної та популяризаційної діяльності вченого: 1) редакційно-публіцистична діяльність з підготовки міжвідомчих наукових тематичних збірників, довідково-інформаційних видань, підручників, монографій, державних племінних книг, каталогів тощо; 2) науково-методична діяльність, спрямована на розробку методик, рекомендацій та керівництв з племінної справи, підготовку наукових кадрів; 3) виставкова та музейна діяльність.

Використана література:

1. *Бондарь А. А.* Жизнь ученого – служение науке / А. А. Бондарь // Теория и практика племенного дела в животноводстве : матер. межд. науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию со дня рожд. чл.-кор. ВАСХНИЛ Эйснера Федора Федоровича / Ин-т животноводства УААН. – Х., 1996. – С. 11-13.
2. *Буркат В. П.* Наш учитель / В. П. Буркат // Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН ; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К. : Аграрна наука, 1997. – С. 50-52. – (“Українські вчені-аграрії ХХ століття”; кн. 1).
3. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 6184, оп. 1, спр. 1068, 4 арк.
4. ДАХО, ф. 6184, оп. 2, спр. 387, 36 арк.
5. Там само, ф. 6184, оп. 2, спр. 632, 133 арк.
6. Там само, ф. 6184, оп. 2, спр. 956, 112 арк.
7. *Рубан С. Ю.* Ейснер Федір Федорович / С. Ю. Рубан // Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН ; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К. : Аграрна наука, 1997. – С. 47-49. – (“Українські вчені-аграрії ХХ століття”; кн. 1).
8. *Эйснер Ф. Ф.* Оценка быков по качеству потомства / Ф. Ф. Эйснер. – М. : Сельхозиздат, 1963. – 189 с.
9. *Эйснер Ф. Ф.* Племенная работа с молочным скотом / Ф. Ф. Эйснер. – М. : Агропромиздат, 1986. – 184 с.
10. *Эйснер Ф. Ф.* Теория и практика племенного дела в скотоводстве / Ф. Ф. Эйснер. – К. : Урожай, 1981. – 189 с.

***КУРБАТСКАЯ Е. И.* Репрезентация и популяризация достижений отечественной зоотехнии как составляющая научной деятельности профессора Ф. Ф. Эйснера**

Обобщены основные направления репрезентационной и популяризационной деятельности доктора сельскохозяйственных наук, профессора Ф. Ф. Эйснера. Предложена оценка данной составляющей научного наследия ученого в контексте развития отечественной зоотехнической науки.

Ключевые слова: зоотехническая наука, животноводство, порода сельскохозяйственных животных.

KURBATSKA O. I. Representation and popularization of achievements of domestic zootechnics as a constituent of scientific activity of professor F. F. Eysner

The basic directions representative and popularization activity of doctor of agricultural sciences, professor F. F. Eysner were generalized. The estimation of this constituent of scientific legacy of scientist in the context of development of domestic zootechnic science was offered.

Keywords: zootechnic science, stock-raising, breed of agricultural animals.

Лазуренко В. М.
Черкаський державний технологічний університет

ЗЕРНОВИРОБНИЦТВО СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК ОСНОВА ДОБРОБУТУ ЗАМОЖНИХ СЕЛЯН У ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД

Розкрито особливості зернового виробництва у заможних селянських господарствах України в доколгоспний період (1921 – 1928 рр.).

Ключові слова: селянське господарство, зернове виробництво, заможне селянство, посіви, зернові культури.

В сучасних умовах, коли темпи аграрних перетворень в АПК України значно прискорились, надзвичайно важливим є глибоко об'єктивне, що відповідає критеріям суто наукового пошуку переосмислення минулого, як витоків нашого сьогодення. В цьому контексті варто окремо зупинитися на тому, що не має підстав повністю ототожнювати відношення переважної частини села чи то до власної сільської верхівки, чи то до влади взагалі, відштовхуючись лише від конкретних умов обміну продукцією і послугами. Така постановка питання буде вести до неправомірного спрощення проблеми. Адже коли виникає загроза самому існуванню сільської спільноти в її усталеному вигляді, відбувається швидкий якісний зсув у селянському сприйнятті ситуації.

На сучасному етапі подальшого розвитку глибинних перетворень у всіх сферах господарсько-економічного життя України, коли перед суспільством постав цілий комплекс вкрай складних і відповідальних завдань по трансформації аграрного сектора національної економіки, які безпосередньо торкаються такої фундаментальної проблеми як продовольча безпека, держави, існує нагальна потреба об'єктивного, політично незаангажованого дослідження цілого комплексу проблем пов'язаних із функціонуванням однієї із правічних основ буття українського народу, – його сільського господарства.

Відхід від кріпацько-колгоспної системи господарювання на селі, яка проіснувала понад сім десятиліть, та надання селянству можливості вільно господарювати, працювати на себе, а в кінцевому разі покращувати

добробут українського народу, його держави, розгортання приватної ініціативи закономірно приведе до появи заможного селянства фермерського типу, або простіше сказати – українського селянина-фермера. Цей процес інтенсивно розвивався в 20-ті рр. ХХ ст., в період нової економічної політики (непу).

Проблема об'єктивного визначення соціально-економічного становища даного типу господарства в роки непу в силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників все ще залишається недостатньо з'ясованою.

Заможне селянське господарство фермерського типу було визнаним носієм економічного та науково-технічного прогресу в сільському господарстві України в добу непу. Це проявлялось у придбанні ним сучасних сільськогоспмашин із механічними двигунами, розведенні племінних порід худоби, і саме головне – впровадження нових високоврожайних сортів зернових культур.

Метою статті є розкриття особливостей зернового виробництва у економічно міцних (заможних) селянських господарствах України в доколгоспний період.

У свій час до піднятої нами проблеми звертались у своїх роботах різні дослідники, серед них – М. Гуревич, А. Альтерман, М. Левенштам, В. Калініченко, А. Морозов [1], проте ми спробували поглянути на неї під іншим, з точки зору сучасного осмислення подій 20-рр. ХХ ст., поглядом.

Українське хліборобство в роки непу від натурально-споживчої організації досить швидко почало рухатися до ринкових співвідношень. Як вказував один з керівників Народного Комісаріату Землеробства М. Вольф, “ринкова стихія, що запанувала у середині 1920-х рр. склала особливо сприятливі умови розвитку інтенсивних культур, чим значно посилила цей процес, давши можливість заможним господарствам скористатися вигідною ринковою кон'юнктурою. Бідняцькі господарства могли поступати по цьому шляху у незначній мірі” [2, с. 90].

Дійсно, навіть тогочасні дослідники відзначали, що потенційна товарність щодо основних хлібів у період 1925–1927 рр. зросла саме у групі заможних господарств, тоді як товарність середняцьких господарств не зазнала ніяких суттєвих змін, а мало засівних груп – зменшилася [3, с. 67].

Отже, чим більшою була засівна площа господарства, чим міцніше воно було – то значнішу роль відігравала тут продукція зерна. Так, за даними ЦСУ у 1926 р., відсоток господарств, у яких головне джерело їхнього грошового прибутку було виробництво зерна, був наступним (табл. 1) [3, с. 34].

Таблиця 1

*Селянські господарства, в яких зерно –
головне джерело грошового прибутку (дані ЦСУ; 1926 р.)*

<i>Групи господарств</i>	<i>%</i>
незаможні	34,1
нижче середні	56,0
середняцькі	63,5
вище середні	73,7
міцні	80,4

Як бачимо, найбільші темпи приросту ринкових культур демонстрували саме заможні селянські господарства. Це можна виявити, якщо розглянути склад польового посіву в розрізі посівних груп в різних регіонах республіки, адже значення певних культур з точки зору їх ринковості або натурально-споживчого значення в селянському господарстві було різне в окремих регіонах.

Основну масу товарного зерна України традиційно продукувала Степова зона. Про це свідчить наступна таблиця (табл. 2) [3, с. 44].

Таблиця 2

Заготівлі планових організацій товарного зерна

	Полісся	Правобережжя	Лівобережжя	Степ	Україна
1925-26 р. тис. пуд.	2039	11823	35161	104521	153544
На %	1,3	7,7	22,9	68,1	100
1926-27 р. тис. пуд.	2867	15703	46290	133775	198635
На %	1,4	7,9	23,3	67,4	100
1927-28 р. тис. пуд.	2301	14980	42506	115486	177273
На %	1,3	8,5	24,3	65,9	100

Аналіз стану зернового господарства середини 1928 р. показує, що на долю Степу припадало 48,2% зернового клину України. Правобережжя і Лівобережжя мали відповідно 21,8% і 22% посівів, а на Поліссі лежало лише 8% загальної посівної площі [4, с. 111].

Важливим було й те, що частка великопосівних господарств була також значно вищою саме у степовому регіоні (табл. 3) [5, с. 157].

Перше, на що слід звернути увагу, те, що у Степу таких господарств (із засівами понад 8 дес.) було значно більше – понад 26% господарств (для

порівняння: на Поліссі – 1,7%, на Правобережжі – 0,4%, на Лівобережжі – 5,1 %). У степовому регіоні такі господарства зосереджували 53,1% усієї засівної площі (для порівняння: на Поліссі – 5,3%, на Правобережжі – 0,4%, на Лівобережжі – 5,1 %) [5, с. 157].

Таблиця 3

Розподіл великопосівних господарств по регіонах України

Група господарств за засівом	Полісся		Правобережжя		Лівобережжя		Степ		по Україні	
	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %	Число господарств %	Засівної площі %
8,1 – 10 дес.	1,2	3,6	0,3	0,1	3,3	8,0	10,3	14,8	4,4	9,7
10,1 – 16 дес.	0,5	1,7	0,1	0,4	1,8	6,0	12,6	24,9	4,6	14,0
Понад 16,1 дес.	-	-	-	-	0,2	1,1	4,0	13,4	1,4	6,9

Засівна площа, а в її складі найцінніша культура – пшениця, а також ячмінь, дуже збільшились в найміцніших господарствах Степу [6, с. 8]. Важливим було й те, що якщо у бідняцько-середняцьких господарствах площа пшениці збільшувалась головним чином за рахунок інших культур, то в заможних її приріст йшов за рахунок значного загального збільшення засівної площі. На це звертав увагу М. Левенштам на сторінках “Земельника” уже у 1924 р. За його даними, якщо бідняцько-середняцькі господарства давали незначне збільшення засівної площі на одне господарство (від $\frac{1}{4}$ до $\frac{3}{4}$ дес.), то в заможних селянських господарствах був помітний приріст в середньому 2,8 дес. на двір [6, с. 9]. Отже, було характерне зосередження 86% приросту засівної площі (322 000 з загальної площі в 404 000) в руках саме заможної групи. На ці господарства припадало 60% всього приросту пшениці. Це ще дужче підкреслює не тільки кількісне, але й якісне економічне зміцнення даної групи господарств, що зосереджували в своїх руках значну частину основного, найціннішого хліба та той факт, що “в степу зростання сільського господарства відбувалося майже виключно за рахунок подальшого зміцнення заможної верхівки села, при дуже повільному поліпшенні становища решти селянства” [6, с. 9].

Як зазначав, уже згаданий нами вище А. Альтерман, лише за два роки (1925–1927 рр.), виробництво пшениці в степовій смузі збільшилось майже вдвічі. “Коли розвиток відбуватиметься й надалі таким самим темпом, то, –

зазначав Альтерман, – через кілька років поля степової смуги нагадуватимуть Канаду” [7, с. 31].

На Правобережжі заможні селянські господарства приділяли основну увагу вирощуванню озимої пшениці й вівса, які в цьому регіоні стали виступати основними товарними культурами, а до групи натурально-споживчих перемістилися жито й просо [8, с. 91–93].

Основною ж ринковою зерною культурою в селянських господарствах Полісся став овес. Саме завдяки зайнятими ним масивами у заможних господарствах і відбувалося загальне розширення посівних площ цієї зони. Другою за поширеністю в цьому регіоні ринковою культурою стала гречка, посіви якої досягли 18,5% від загалу [8, с. 19]. Разом із тим слід відзначити, що багатопосівні господарства поступово відмовлялися від її вирощування. Це в основному пояснюється тим, що в Поліській зоні в цей період почало бурхливо розвиватися тваринництво, що значно підвищило на місцевих ринках попит на зернофураж.

На Лівобережжі товарними культурами були озима пшениця й ячмінь. Тут також ринкові зернові культури мали більшу питому вагу в краще забезпечених посівами селян, а натурально-споживчі культури переважали в посівах дрібніших господарств. Саме у заможних селянських господарствах спостерігався процес збільшення зборів зернових при майже цілковитій стабільності позицій середняків. Якщо у 1925 р. частка великозасівних господарств у гуртовому зборі 8 основних зернових культур становила 27%, то у 1927 р. – 33,7%, тоді як частка інших засівних груп навіть зменшувалась [3, с. 48].

Отже, лише після задоволення натуральних потреб селяни звертали увагу на ринкові культури. Саме тому і в найбільших селянських господарствах натурально-споживчі культури не зникали, їх сіяли стільки, щоб задовольнити потреби сім'ї. Тому в цілому, посіви тих культур, які мали в певному регіоні здебільшого ринковий характер, зростали паралельно із збільшенням посівної площі в господарстві. Із зменшенням площі посіву збільшувалась питома вага натурально-споживчих зернових культур.

Що стосується технічних культур, то тут становище було складнішим. Багатопосівним заможним селянським господарствам у гарячу пору року не вистачало робочих рук для обробітку великих площ під просапними культурами. Поряд з цим у малопосівних групах були великі надлишки робочих рук. Тому питома вага технічних культур була в посівних групах дрібних господарств вищою, ніж у посівах крупніших господарств.

Таким чином, у період непу ринкові культури поступово повертали свої втрачені у період 1917–1922 рр. позиції, витісняючи натурально-споживчі рослини, що було заслугою заможних селянських господарств та результатом їхнього прагнення підвищити прибутковість власного